

ЛЮДМИЛА АЛЕФІРЕНКО
(Полтава)

ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ СКЛАДНИХ ТА СКЛАДНОПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ключові слова: складні іменники, складнопохідні іменники, структурно-семантичні властивості, вербальні основи, ад'єктивні основи, словосполучення, семантичні структури.

Об'єднання двох чи більше основ є важливим засобом поповнення словникового складу мови і вдосконалення її структури. У сучасній англійській мові це один з найбільш продуктивних способів творення нових слів, який постійно привертає увагу багатьох дослідників, серед них – О.Н.Бортнічук, І.В.Василенко, О.Д.Мешков, П.М.Карашук, К.С.Кубрякова, П.В.Царьов та інші. Проте окремі аспекти проблеми словотворення, зокрема структурно-семантичні особливості складних та складнопохідних іменників, ще не знайшли свого повного висвітлення у сучасній англістиці.

За даними мовознавців [1; 5; 7], серед новоутворень, що існують, – похідних і складних слів – похідні слова становлять 37% від усіх одиниць, а складні – 63%, що свідчить про велике значення цього способу в системі словотвору англійської мови. На думку П.М.Карашука, “особливо перспективним є дослідження словоскладання як засобу утворення нових лексичних одиниць, його закономірностей, у тому числі й семантичних, у сучасній англійській мові, оскільки саме складні слова найбільш повно відображають гнучкість і мобільність англійської лексико-семантичної системи, її прагнення до певної економії та виразності” [2, с. 60].

Словоскладання відрізняється від словотворення перш за все характером позначення явищ. Як слушно відзначає К.С.Кубрякова, “складні слова різних типів моделюються як семантичні структури, що служать для розчленованого опису позначуваного предмета, процесу чи явища, оскільки вони експліцитно вказують на клас предметів і його ознак окремо” [3, с. 66]. На відміну від словотворення, при словоскладанні будівельним матеріалом виступають лише основи слів. Складні іменники, утворені таким чином, переважно складаються з двох (чи більше) слів, об'єднаних в одну лексичну одиницю. Такі слова вмотивовуються і семантично, і структурно компонентами, що входять до їх складу, і пишуться окремо (*oil well, power plant, textile mill, hay fever*), разом (*seaman, raindrop, snowfall, armchair*) або через дефіс (*day-dream, air-rifle, air-mail, dog-show, life-boat*).

Як відзначає Г.Марчанд, “утворення нових слів виникає шляхом поєднання мовних елементів на основі відношень означене-означуване, що утворює синтагму. Коли на такій основі виникає об'єднання двох чи більше слів у морфологічне ціле, можемо говорити про складне слово” [10, с. 223]. Складні іменники також можуть утворюватися шляхом поєднання двох процесів – словоскладання та словотворення, в результаті чого з'являються складнопохідні слова, оформлені за допомогою афікса

в одне ціле (*pain-killer, party-giver, music-lover, cinema-goer, early-riser*). При цьому, як показує аналіз словотвірних структур складних слів, конкретизація або уточнення їх значення може відбуватися не лише у другого компонента, що найбільш характерне для складних іменників англійської мови, але й у першого компонента. Пор. складні іменники зі словом *flower*: *flower-show* – “виставка квітів”, *flower-pot* – “горщик для квітів”, *flower bed* – “клумба для квітів”, *flower garden* – “квітник”. Перший компонент “квітка” уточнюється значенням другого – “виставка”, “горщик”, “клумба”, “сад”. У даному випадку уточнення, конкретизація ознак залежить від смислового ряду слів. Ці ж складні слова в іншому семантичному ряді можуть акцентувати ознаку другого компонента, конкретизуючи його значення. Так, другий компонент у слові *flower-show* в іншому семантичному ряді має таке уточнення. Пор.: *dog-show, book-show, car-show, furniture-show*.

Отже, складні іменники утворюються з основ слів, які перебувають між собою в певних структурно-семантичних відношеннях, які схожі на подібні відношення мовних утворень іншого плану, а саме словосполучень або речень. Таким чином, словоскладання “передбачає мотивацію не словом, а судженням, висловлюванням, що містить дефініцію предмета” [3, с. 36].

Структурно-семантичні відношення між основами складних іменників будуються, як правило, за типом синтаксичних відношень, характерних у першу чергу для словосполучень, а також і для речень. Усі основні і найбільш продуктивні типи словосполучень сучасної англійської мови співвідносяться в структурно-семантичному плані з відповідними типами складних слів. Так, наприклад, атрибутивні словосполучення структурно представлені в таких складних іменниках, як: *n + n* (*peace struggle, slum-dweller*), *adj. + n* (*longhair, high rise*).

Отже, структурно-семантичні відношення між компонентами складних іменників – це своєрідний варіант структурно-семантичних відношень слів у словосполученні. Безумовно, подібні відношення не тотожні, і перш за все у функціональному плані. Компоненти складного слова слід розглядати головним чином як морфеми, у той час як слова – члени словосполучення – виконують синтаксичні функції. І не випадково М.Д.Степанова називає структурно-семантичні відношення між компонентами складного слова синтаксикоподібними [6, с. 307].

Складні слова і словосполучення мають відмінності й у характері номінації. Складне слово внаслідок своєї узагальнюючої природи відзначається здатністю об’єднувати у своїй структурі і позначати різновиди співвідносних з ним словосполучень. Р.Ліз укажує на “велику різноманітність граматичних форм в іменних складних словах” [3, с. 118].

Структурні різновиди словосполучень можуть бути виражені одним типом складного іменника. Наприклад, *tea-cup – cup for tea; tea-cake – cake eaten at tea; tea-room – room for serving tea; tea-time – time at which tea is served; tea-pot – pot in which tea is made; tea-party – party at which tea is served; tea dance – an afternoon tea at which there is dancing*. Наведені приклади складних іменників, утворених за моделлю *n + n*, характеризуються досить великою структурною різноманітністю, що має відповідності в словосполученнях і навіть реченнях (пор.: *tea-party – party at which tea is served*).

Складний іменник, таким чином, у структурному плані є набагато складнішим, ніж словосполучення, оскільки він може об’єднувати навколо себе безліч структур. Отже, у плані номінації складне слово характеризується більшою гнучкістю, здатністю називати значну кількість різновидів. Водночас така різноманітність структур, що породжується складним словом, створює його структурну і смислову ідіоматичність.

Так, значення складних слів *tea dance* і *tea-cake* не зовсім зрозумілі, оскільки їх загальний смисл не складається зі значень компонентів, що утворюють ці іменники. Значення подібних складних іменників можна пояснити вже не мовними засобами, а позамовними реаліями. Як слушно зазначає В.Адамс, “наше розуміння значення складних слів залежить від наших знань реалій зовнішнього світу, позначуваних цими складними словами” [8, с. 87].

Сутність складного слова полягає у вираженні одного поняття. “Поєднання двох слів у морфологічно ізольовану одиницю, – зазначає Г.Марчанд, – є однією із загальних рис мовного розвитку. Цей принцип зріс на ґрунті людської природної тенденції вбачати в чомусь річ ідентичну, яка вже існує і, разом з тим, відрізняється від неї” [10, с. 85].

Більшість складних слів, у тому числі й іменників, утворюються простим способом поєднання основ, так званим складанням. При цьому один компонент приєднується до іншого (*bathroom, bookcase, toothbrush, snowflake*). Це найтиповіший вид словоскладання. У сучасній англійській мові існують різні моделі утворення складних іменників, але найпродуктивніших серед них можна виділити чотири.

1. Складні іменники типу “основа іменника + основа іменника”. В іменниках цього типу перший компонент своїм значенням уточнює, конкретизує значення другого компонента, виконує функції прикметника (*raindrop – one drop of rain, earthquake, nightmare, gunshot, salt-cellar*).

Структурно-сміслові відносини компонентів такого складного слова близькі до структурно-сміслових відносин слів, які входять у певні типи словосполучень. У силу цього між такими складними словами і словосполученнями є певне співвідношення, синонімічність. Складні іменники цього типу дуже продуктивні і широкоживані в сучасній англійській мові. Завдяки прозорості своєї семантичної структури багато з них не зареєстровані словниками. Ці слова можуть писатися разом (*airplane, birthday, bedroom*), окремо (*gold ring, folk dance*) і через дефіс (*tea-party, fur-cap, mountain-range*).

2. Складні іменники типу “основа іменника + основа віддієслівного іменника (герундій)”. Структурно вони розпадаються на групи:

а) де перший компонент – основа іменника – виконує функцію доповнення до другого компонента (перший доповнює, конкретизує дію, виконувану другим компонентом): *housekeeping – домашнє господарство, shipbuilding – кораблебудування;*

б) де перший компонент виконує функцію обставини щодо другого: *home-coming – повернення додому.*

3. Складні іменники типу “основа віддієслівного іменника + основа іменника”. Перші компоненти виражають дію, пов’язану з предметом, яку означає другий компонент. Саме предмет може виконувати цю дію або не виконувати. Складні іменники цього типу поділяються на дві групи:

а) складні слова, що означають предмет, передбачений для будь-чого, є місцем, де виконується дія: *sleeping car, writing table, diving board, frying pan;*

б) складні слова, що означають предмет, передбачений для будь-чого і сам виконує дію, виражену першим компонентом: *adding machine, baking powder.*

Такі слова широкоживані, особливо в технічному та науковому стилях. Написання може бути окремим або через дефіс: *boarding school, booking-office, filling station, reading-room.*

4. Складні іменники типу “основа дієслова + основа прислівника”. Останнім часом у мові почали з’являтися іменники з компонентом *-in*, утворені від вербаль-

них основ і об'єднані загальним значенням змагання, конкурсу, турніру, конференції: *recite-in* – “конкурс декламаторів”, *read-in* – “змагання читців”, *sail-in* – “регата”, *swim-in* – “змагання з плавання”, *fly-in* – “особливий вид авіаційного параду, у якому присутній елемент змагання”, *lobby-in* – “конференція з політичних питань”. Разом з тим, з компонентом *-in* існують слова, які не мають такого загального значення: *break-in* – “вторгнення в особисте життя громадян” (порушення таємниці листування, підслуховування телефонних розмов і т.д.), *buy-in* – “успішна операція” (покриття витрат за рахунок продавця на біржі).

Дана модель використовується також для утворення іменників від дієслів з іншими прислівниками. Часто один і той самий прислівник приєднується до різних дієслів, і значення кожного нового слова унікальне. Напр.: *on: sign-on* – “ресстрація”, *signing-on* – “час, коли на біржі відбувається ресстрація безробітних”; *out: drop-out* – “молода людина, яка кинула навчання”; *lay-out* – “людина, що втратила роботу”; *walk-out* – “страйк”; *up: build-up* – “накопичення військових сил”; *pile-up* – “велика кількість”; *cover-up* – “покриття”; *make-up* – “примирення”; *break-up* – “розпад”; *over: switch-over* – “перехід (на іншу тему)”; *take-over* – “захоплення влади”; *push-over* – “легко подолана перешкода”. Даний тип високопродуктивний і широкоживаний, особливо у розмовному і суспільно-політичному стилях.

У сучасній англійській мові, особливо в останні десятиріччя, спостерігається активний процес утворення не тільки складних, але й складнопохідних іменників, серед яких найбільш поширеними є утворення із суфіксом діяча *-er* і менш поширеними – із суфіксом *-ness*, з іншими суфіксами і префіксами слова цього типу порівняно нечисленні.

Складнопохідні іменники із суфіксом *-er* утворюються за моделями: $(n + n) + -er = n$ (*machine-gunner*, *headliner*), $n + (v + -er) = n$ (*history-maker*, *bridge-builder*), $(a + n) + -er = n$ (*free-styler*, *high-riser*).

Із точки зору основ, що утворюють складнопохідні одиниці з формантом *-er*, останні розмежовуються на дві групи. У першій виділяються структури типу “основа іменника + основа дієслова”, наприклад: $n + (v + -er)$: *speech-maker* – “оратор”; *shop-lifter* – “магазинний злодій”; *book-hunter* – “збирач рідкісних книг”; *shopwalker* – “службовець, що спостерігає за покупцями” (особливо у магазинах самообслуговування); *strap-hanger* – “пасажир, що стоїть” (в автобусах, метро). У другій групі виділяються складнопохідні іменники, утворені за моделями: $(n + n) + -er$ та $(a + n) + -er$: *rail-roader* – “працівник залізниці”; *car-topper* – “човен, який перевозять на даху автомобіля”; *slow-milker* – “корова, яку важко доїти”; *whole-timer* – “робітник, що працює повний робочий день або повний робочий тиждень”.

Однією з характерних рис складнопохідних іменників з кінцевим формантом *-er* є їхня здатність поєднувати в одному слові значення особи, механізму, різних речовин, нематеріального агента. Пор.: *bread-winner* – 1. годувальник (сім'ї); 2. заняття, ремесло, джерело існування; *dish-washer* – 1. людина, що займається миттям посуду; 2. машина для миття посуду; *body-builder* – 1. культурист; 2. тренажер; 3. продукт харчування.

У морфологічному плані складнопохідні іменники являють собою або сполучення основ, оформлених в єдине ціле суфіксом *-er*: *machine-gunner* (*machine* + *gun* + *-er*) – “той, що стріляє з кулемета, кулеметник”, або сполучення основ, у якому опорна основа є похідною із суфіксом *-er*: *job-seeker* – “той, що шукає роботу, безробітний”.

Складні основи іменників даного типу, утворені переважно від різних словосполучень, перебуваючи у структурі складнопохідних слів, відтворюють, хоча і в зміненому вигляді, структурно-семантичні відносини цих словосполучень. Так, це можуть бути відносини дієслова та іменника (прямого додатка): *time-saver (to save time)* – “прилад, що економить час”; *party-giver (to give party)* – “той, хто влаштовує вечори, зустрічі”; відносини дієслова та іменника (непрямого додатка або обставини): *theatre-goer (to go to the theatre)* – “театрал”; *tape-recorder (to record a tape)* – “магнітофон”.

Проаналізовані вище дієслівні сполучення, що лежать в основі досліджуваних утворень, є одним з найпоширеніших видів сполучень, які вживаються в усному та писемному мовленні. Цей факт досить важливий для передбачення утворення складнопохідних іменників. Ми могли б утворити такі слова, як *meeting-goer, pleasure-lover, pamphlet-reader, late-eater* тощо.

Отже, словотворча база досліджуваних моделей характеризується винятковою пиротою та різноманітністю твірних слів і словосполучень. Для утворення складнопохідних іменників за цими моделями використовуються, з одного боку, різні за своєю морфологічною будовою основи дієслів, іменників, прикметників, з іншого – словосполучення, різні за своєю структурою і семантикою (дієслівні, іменникові, ад’єктивні).

Таким чином, словоскладання відображає специфіку мови, оскільки поряд із загальними рисами, притаманними багатьом мовам, має національні риси, характерні тільки для даної мови. Аналітичний устрій англійської мови, широке використання порядку слів як засобу вираження лексико-граматичних відносин пояснює існування великої кількості складних іменників, до структури моделей яких уходять основи різних частин мови: іменників, прикметників, дієслів, прислівників. За цими моделями утворюються найрізноманітніші за своєю семантикою двокомпонентні іменники, що надають мові певного колориту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боргничук Е.Н. Словообразование в современном английском языке / Боргничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. – К. : Высш. школа, 1988. – 224 с.
2. Каращук П.М. Роль семантических факторов в образовании сложных глаголов в английском языке / П.М. Каращук // Словообразование. – Владивосток, 1978. – Вып. 6. – С. 56-67.
3. Колшанский Г.В. Категория семантики в синтаксисе / Г.В. Колшанский // Сб. науч. трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1977. – Вып. 112. – С. 5-12.
4. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений / Е.С. Кубрякова. – М., 1981. – 251 с.
5. Мешков О.Д. Словообразование в современном английском языке / О.Д. Мешков. – М. : Наука, 1985. – 145 с.
6. Степанова М.Д. К вопросу о синтаксической природе словосложения / М.Д. Степанова // Учен. зап. МГПИИЯ им. М.Тореза. – М., 1969. – Т. XIX. – С. 299-315.
7. Сложные слова в английском языке: учебное пособие / П.В. Царев. – М. : Наука, 1980. – 197 с.
8. Adams V. An Introduction to Modern English Word-Formation / V. Adams. – London, 1973. – 242 p.
9. Lees R. The Grammar of English Nominalization / R. Lees. – Mouton the Hague, 1968. – 187 p.

10. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation / H. Marchand. – München, 1969. – 234 p.

Людмила Алефиренко

ПРОДУКТИВНЫЕ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ И
СЛОЖНОПРОИЗВОДНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются структурно-семантические особенности сложных и сложнопроизводных имен существительных и исследуются продуктивные модели их образования в современном английском языке.

Ключевые слова: сложные имена существительные, сложнопроизводные имена существительные, структурно-семантические свойства, вербальные основы, адъективные основы, словосочетания, семантические структуры.

Ljudmila Alefirenko

THE PRODUCTIVE MODELS OF COMPOUND AND COMPOUND
DERIVATIVE NOUNS IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE

Structural and semantic peculiarities of compound nouns and derivational compounds are under consideration. Productive models of forming such nouns in Modern English are investigated by the author.

Key words: compound nouns, derivational compounds, structural and semantic properties, verbal stems, adjectival stems, word combinations, semantic structures.

Одержано 5.03.09 р., рекомендовано до друку 25.08.09 р.